

90 ROKOV OD NARODENIA MAURICA MERLEAU-PONTYHO

(K merleau-pontyovským výskumom vo svete i u nás)

JOZEF SIVÁK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SIVÁK, J.: The 90th Anniversary of Merleau-Ponty's Birthday
FILOZOFIA 53, 1998, No 7, p. 407

The paper offers a commentary on the philosophy of M. Merleau-Ponty, who fall into oblivion for some time in Slovakia. It was written on the occasion of the 90th anniversary of his birthday. It gives a survey of Merleau-Ponty's studies during last three decades in France and in other countries. It tries to answer the question, whether this specific philosophy of natural world, bodiness, language and sense can be labeled "postmodern".

Maurice Merleau-Ponty pochádzajúci z Rochefortu na atlantickom pobreží, Sartrov súčasník i súputník, sa stal známym vďaka svojim prácam z fenomenológie, dejín filozofie, filozofie dejín a estetiky, ako aj svojou spoločenskou angažovanosťou. K tomu treba prirátat' brilantnú dráhu vysokoškolského učiteľa na prestížnych ustanovizniach (Lyonská univerzita, Ecole Normale Supérieure, Sorbona) vrátane méty každého francúzskeho profesora, Collège de France, dráhu, ktorú preruší predčasná smrť (v r. 1961) vo chvíli dôležitého obratu v jeho filozofii.

Ako mladý katolík sa Merleau-Ponty orientoval "ľavicovo", spolupracujúc s redakciou časopisu *Esprit*. Sklamany neschopnosťou vtedajšej cirkvi riešiť sociálne otázky sa však s redakciou rozišiel. Stratil však preto ešte pred vojnou aj vieru, ako tvrdia niektorí komentátori (napr. Kanadčan T. F. Geraets)? Možno o tom pochybovať, čo platí aj o zatriedení jeho koncepcie do "ateistického humanizmu".

Okrem Husserla ovplyvnil Merleau-Pontyho ešte ďalšie dve "H" (Hegel a Heidegger), Descartes, Merleau-Pontyho, Maine de Biran, Bergson, behaviorista Watson, gestaltisti Koffka, Wertheimer, Köhler a biológ K. Goldstein. Výsledkom bude originálna filozofická koncepcia, v ktorej rozhodujúcu úlohu už nehrá poznávajúci subjekt, konceptuálne sprostredkovanie, ale korporeita či presnejšie telo(vosť) ("chair") na všetkých úrovniach od vnímania po reč.

Prvou významnou, ešte nefenomenologickou prácou Merleau-Pontyho je *Štruktúra správania* [34], ktorej cieľom bolo vypracovanie teórie "angažovaného vedomia" v protiklade s bytím-pre-seba v zmysle transcendentálneho subjektu. Merleau-Ponty, odmietajúc dualizmus, vyjde z duality človeka a sveta v ich interakcii. Konkrétnejšie v nej ide o kritiku koncepcie správania v americkej psychológii z pozícií tvarovej psychológie.

Rozbory správania, vnímania si Merleau-Ponty volí ako východisko preto, lebo tieto pojmy sú podľa neho ľahostajné voči klamlivým rozlíšeniam medzi "fyziológickým" a "psychickým" a "unikajú scientistickému traktovaniu". Preto siahne po Gestalttheorie s jej pojmom tvaru, formy, ktorá naznačuje formovanie totalít, celkov, komplexov, ktoré možno potom interpretovať. Pritom už nemusíme rozlišovať medzi podnetmi, stimulmi

a ich významami. To, čo chýbalo empirizmu, bolo vnútorné spojenie medzi predmetom a aktom, ktorý spúšťa.

Pokračovaním je *Fenomenológia vnímania* [35] (obe práce boli predložené a obhájené pri získavaní titulu (veľkého) doktorátu ("Docteur ès Lettres")) - hlavné Merleau-Pontyho dielo. Jeho ťažiskom je problematika tela a telesnosti v nadväznosti na Husserlove pojmy intencionality a "vlastného tela". Hlavným zámerom diela je prekonať empirizmus a intelektualizmus - Husserlova fenomenológia je na strane intelektualizmu. Rovinou, na ktorej ich možno prekonať, je telo, toto "nové kogito", a to nie v zmysle "tela-objektu", ale ako "telo-subjekt". Dilemu *Mám telo, alebo som telo?* rieši Merleau-Ponty jednoznačne tak ako pred ním Nietzsche - v prospech tela-subjektu: som svoje vlastné telo. Ako neobjektívne umožňuje telo prístup k objektívnemu, k veciam a k svetu. Vlastné (organické) telo je pôvodným miestom mojej situácie "bytia-na-svete". Kým u Sartra je telo súčasťou "bytia-osebe", u Merleau-Pontyho je aj "bytím-pre-seba". Ako také je už v istom zmysle bytím-pre-druhého, čo však neznamená, že oba mody bytia sa navzájom vôbec neodlišujú. Sprostredkujúcim článkom medzi nimi, a tým aj medzi individualnosťou a všeobecnosťou je prítomnosť, t.j. časovosť, ktorá je základom bytia-na-svete, presnejšie "bytia-k-svetu", lebo Merleau-Ponty prirovnáva spojenie človeka a sveta k "pupočnej šnúre".

Teóriu Gestalt-u s jej pojmom tvaru Merleau-Ponty neopúšťa, lebo mu nielen pomáha prekonať naturalizmus, ale použije ju aj na také oblasti, ako sú dejiny, filozofia, umenie alebo vojna. Na druhej strane idealizmus a intelektualizmus robia tú istú chybu ako empirizmus, keďže "oba si za predmet svojich rozborov volia objektívny svet, ktorý nie je prvotný ani podľa svojho času, ani podľa svojho zmyslu; ani jeden nedokáže vyjadriť zvláštny spôsob, ako percepčné vedomie konštituuje svoj predmet" ([35], 34). Idealistická koncepcia je vopred pochybná, lebo si nárokuje definovať percepčné vedomie prostredníctvom súdu. Pritom v zásade nemožno oddeliť vnem od výpovede, ktorá sa naň vzťahuje.

Merleau-Ponty tak chcel prekonať protirečenie "pocit-súd", a to nie prostredníctvom nejakého metodického postupu, ale jedine v rovine vnímania, kde nič nie je ideálne oddeliteľné a kde všetko odkazuje na všetko, ja, druhý, svet. Do popredia svojej koncepcie tak položí "inkarnáciu" - v intuitívnom, filozofickom, nie teologickom zmysle - a tak sa pokúsi aj o novú interpretáciu kogita, ktoré "ma má objaviť v situácii".

Čo sa týka samotného vedomia, toto vedomie reflektuje s odstupom len preto, aby "nechalo transcendenciu tryskať" smerom k svetu, "redukuje" našu prítomnosť na svete len preto, aby prerušilo našu dôvernosť s ním a aby ho nakoniec uchopilo ako paradox "tým, že ma objaví ako 'bytie-k-svetu'". Aj keď Merleau-Ponty chcel takto rehabilitovať naivné vedomie, bránil sa proti obviňovaniu z naivného realizmu, podľa ktorého by vnem daného predmetu bol reálnym procesom alebo by si vyžadoval nejaké "logické sprostredkovanie". Naivné vedomie nám ukazuje veci samotné, aj keď zo vzdialenosti a v perspektíve, "profilovo". Vec nie je v našej skúsenosti nikdy ukončená - to je pravda; odvolávať sa však môžem iba na ňu, len z nej môžem aposteriórne vyťažiť všetky poznatky či významy. Na prekonanie prípadných protirečení stačí "perspektívne sprostredkovanie"; keďže je prirodzene zakorenené v kontexte vecí, ja, sveta, ktorý "sa organizuje predom mnou", je na nás, aby sme sa s tým vyrovnali, "takto vnímame a takto žije

vedomie vo veciach" ([34], 202). Dualita "vedomie-veci" sa však nestratila a navyše sa udržiava: každý vzťah sa prežíva, akékoľvek vedecké alebo filozofické vzťahovanie je vylúčené. Merleau-Ponty na viacerých miestach hovorí o "paradoxnom" alebo "magicom" vzťahu medzi "aspektom" (pohľadom) a "vecou".

O pripravovanom obraze v Merleau-Pontyho diele svedčí jeho posledná, nedokončená a posmrtno vydaná práca *Viditeľno a neviditeľno* [39] (1964), z ktorej stihol napísať len prvú časť. Zvyšnú časť tvorí iba osnova a pracovné poznámky.

Autor sa tu pripravoval na istú rekapituláciu svojho predchádzajúceho diela, vracajúc sa k analýzam vecí, tela, vzťahu medzi vidiacim a videným, a to všetko na pôde ontológie ako základu legitimacy. Jedine ontológia dokáže prekonať jednostrannosť "hľadiska vedomia" (subjektivizmus). Od Husserla sa tak Merleau-Ponty postupne vzdáva a približuje k Heideggerovi, od ktorého prevezme pojem bytia ako bytia spojeného s existenciou. Týmto bytím je v očiach Merleau-Pontyho "divé bytie", ktoré je predmetom hľadania umelcov, najmä maliarov. Estetické úvahy o maliaroch a spisovateľoch či básnikoch vôbec zaberajú v jeho diele mnoho miesta - možno dokonca možno hovoriť aj o Merleau-Pontyho estetike a o jej vplyve na filozofiu.

Podľa S. Le Diraisona a E. Zernika sa vo *Viditeľne a neviditeľne* skrýva aj podstata Merleau-Pontyho filozofie, a to v poznámke týkajúcej sa povahy západnej tradície, v ktorej je filozofické i vedecké myslenie doslova posadnuté ovládaním prostredníctvom pojmov: "...každý vzťah k bytiu znamená simultánne uchopiť a byť uchopený, uchopenie je uchopené, je vpísané a vpísané do toho istého bytia, ktoré uchopuje... vypracovať myšlienku filozofie: nemôže byť totálnym a aktívnym uchopením, intelektuálnym vlastníctvom, keďže to, čo treba zachytiť, je zbavenie vlastníctva. Nie je nad životom ... Je pod ním." ([39], 319). Svedčí o tom aj etymológia slova "kon-cept" (z lat. cumcapere, uchopiť s..., pojať pomocou pojmov, t.j. nielen uchopiť, pochopiť, ale sa aj rýchle, "kvapom" - taký by mohol byť slovenský variant českého "kvapem") chopiť predmetu, ktorý je za pojmom). Obaja interpretátori idú ešte ďalej: "Ako protiklad tohto uchopujúceho a povýšeného myslenia sa Merleau-Ponty snaží nechať zaznieť hlas reči pokornej a zároveň pôvodnejšej, t.j. reči, ktorá vyjadruje náš prvý kontakt so svetom: nie 'nad' životom, na vrcholoch reflexie, tam, kde vládnu pojmy, ktoré ovládajú veci, ale pri existencii, kde spočíva pre-kvapenie" ([1], 197).¹

Táto kritika "imperiólnej" (západnej) filozofie, pripomínajúca Marcelovu kritiku ideológií, pravda, neznamená nejaký iracionalizmus zo strany Merleau-Pontyho, podľa ktorého nemôže existovať filozofia, ktorá by nemala na zreteli univerzalitu a nestarala sa o racionalitu. Ide mu však o racionalitu a vedeckosť, ktoré majú svoj pôvod, a to vo svedectve prostredníctvom inkarnovaného subjektu, ktorý je v ňom prítomný bezprostredne a pred všetkými rozlíšeniami.

Tento jasnozrivý a nezaujatý Merleau-Pontyho pohľad na európske myslenie obsahujúce v sebe zárodok ideológie a kapitalistický systém, sa neobmedzuje na Západ, ale je do určitej miery aj výsledkom predchádzajúcich skúseností ľavicovo orientovaného

¹ Pri prekladaní tejto dvojice "prise", "sur-prise" možno konštatovať, že purizmus našich jazykovedcov zašiel príďaleko, keď koreň slova pre-kvap-enie zo slovenčiny vylúčili, zatiaľ čo v češtine jestvuje.

intelektuála² s marxizmom v podmienkach francúzskej porážky v r. 1940, svetového komunistického hnutia a studenej vojny. V *Humanizme a terore* [36] (1947) ešte obhajuje marxizmus a stalinizmus a pokladá násilie za prechodné a ospravedlniteľné zvláštnosťou "spravodlivosti proletárskej triedy." Udalosti druhej polovice 50-tych rokov vo východnej Európe a inde (Budapešť, Kórejská vojna atď.) však povedú k rozchodu s komunistami (ako aj so Sartrom, ktorý sa stane ešte prosovietskejší ako dovtedy).

V *Dobrodružstvách dialektiky* [38] (1955) už Merleau-Ponty vystríha pred násilím, odhaľuje bezvýchodiskový a podvodný charakter stalinského systému, načrtávajúc filozofiu dejín, ktorej jadrom je pojem "inštitúcie", ustanovenia (a nie konštitúcie, ustavenia) v zmysle diela, ktoré sa realizuje v čase, na základe "idey možného bratstva". Podľa svojich vlastných slov "pod inštitúciou chápal tie udalosti nejakej skúsenosti, ktoré jej dávajú trvalý rozmer, vo vzťahu ku ktorým bude mať celá séria ďalších skúseností zmysel, vytvorí zmysluplné pokračovanie alebo dejiny či ešte udalosti, ktoré vo mne ukladajú zmysel, a to nie z titulu prežitku alebo rezídua, ale ako apel na pokračovanie, ako požiadavka budúcnosti."

Za svoj rozchod s marxizmom si od S. de Beauvoir(ovej) vyslúži prezývku "opatrného konzervatívcu" s poznámkou: "Vieme, čo strácame, nevieme, čo nájdeme".

Fenomenológia vnímania a Viditeľno a neviditeľno vymedzujú interval, z ktorého vychádza aj väčšina merleau-pontyovských výskumov. V 60-tych rokoch, keď už existencializmus nebol vo Francúzsku na porade dňa, začína upadať do zabudnutia aj Merleau-Ponty. A ešte niekedy v r. 1977 sa Paul Ricoeur o ňom vyjadrí, že vo svojej krajine zostáva nedocenený. Bude treba počkať až do začiatku 80-tych rokov, keď možno zaznamenať istý návrat k Merleau-Pontymu.³ Tieto výskumy sa zaoberajú rôznymi aspektami diela Merleau-Pontyho, príp. ho hodnotia ako celok, pričom potvrdzujú aktuálnosť tohto diela.

Ako sme už naznačili, Merleau-Ponty, nadviažuc na neskorého Bergsona, neskorého Husserla a neskorého Heideggera, ako aj na výsledky vied svojej doby, dospeje k svojráznej filozofii prirodzeného sveta, telesnosti, reči a zmyslu. Teoreticko-filozofické, historicko-filozofické a metodologické predpoklady takejto aplikovanej filozofie však zostali viac alebo menej skryté⁴. Tieto predpoklady, ponechané na interpretátorov, sa postupne odhaľujú a rozvíjajú. Doteraz sú najlepšie spracované historicko-filozofické

² Tak ako Sartre, ani Merleau-Ponty nebol členom FKS, ale len jej sympatizantom, čo Sartre za oboch komentoval slovami: "... s cieľom byť čo najbližšie ku Komunistickej strane, aby pripustila určitú kritiku, bolo predovšetkým treba, aby sme boli politicky neúčinní a aby z nás bola cítiť účinnosť iného druhu". Je len na škodu, že toto Sartrovo ponaučenie si neosvojila aj väčšina našich (posttotalitných) intelektuálov.

³ V iných krajinách, najmä v Belgicku, Nemecku, Kanade, Poľsku i v bývalej Juhoslávii sa pritom pokračovalo vo vydávaní jeho prác či v ich výskume.

⁴ V porovnaní s Descartom sa Merleau-Ponty ocitol v opačnej situácii. O autorovi hesla "pán a vlastník prírody", ktorý sa netajil svojím metodickým a intelektuálnym purizmom ako predpokladmi svojej filozofie, sa zachoval predovšetkým zjednodušený obraz dualistického a mechanistického filozofa - napriek tomu, že tematizoval aj spojenie duše a tela. V prípade Merleau-Pontyho by sa zas komentátor nemal dať odradiť jeho deklarovaným antiintelektualizmom a odmietaním metódy.

predpoklady, t.j. rôzne dedičstvá bergsonovské [2], husserlovské ([3]; [4]; [5]), heideggerovské [6]. Seriálne štúdium Merleau-Pontyho filozofie predpokladá aj zasvätenie do teórie Gešaltu - pri jej zrode stál aj Husserl - a do diela K. Goldsteina a M. Pradina ([7]; [8]; [9]). Objavili sa aj pokusy o aplikáciu Merleau-Pontyho fenomenológie na epistemológiu [10] a právo [11] potom, čo už boli známe a čo sa rozvíjali Merleau-Pontyho príspevky do filozofie dejín, filozofie jazyka, dejín umenia, estetiky výtvarného umenia a filmu, ale výskum pokračuje aj v týchto oblastiach [12].

K predchádzajúcim syntetickým prácam o Merleau-Pontym ([13]; [14]; [15]) medzitým pribudli ďalšie ([16]; [17]; [18]; [19]; [20]).

Kritika kartezianizmu, počiatku i konca filozofie, odmietanie absolútna, výrazy ako "medzipriestor", "medzisvet", "medzitelesné bytie", "ambiguita", "postranné univerzálno" mohli viesť k tzv. postmodernému spôsobu uvažovania a zviešť nejedného deklarovaného postmodernistu. Aj taký ideológ a hovorca postmodernizmu ako W. Welsch to však vylučuje: "Konceptia transverzálneho rozumu sa pri všetkej afinite od toho odlišuje v jednom dôležitom bode. Merleau-Ponty myslí ešte v perspektíve celku, aj keď je to všetko otvorené. Práve preto môže hovoriť o 'univerzálnom'. Naproti tomu transverzálny rozum nepozná žiadne integratívne výkony, ktoré by sem viedli." ([21], 195, pozn. 13).

Nedávno s dokonca objavilo aj porovnanie Merleau-Pontyho s buddhizmom, konkrétne s Nagarajunom a Candrakirtim, ktorí žili v 3., resp. 7. storočí [22]. D. M. Levin z Univerzity v Evanstone sa domnieva, že Merleau-Pontyho spôsob dekonštrukcie racionalizmu a empirizmu veľmi pripomína snahy spomínaných predstaviteľov filozofie "madhyaniky" dospieť k živej skúsenosti. Na druhej strane ide o možnosť aplikácie fenomenológie na buddhizmus v nádeji, že pomocou fenomenológie možno objasniť niektoré kľúčové pojmy tejto filozofie.

O aktuálnosti i perspektívach Merleau-Pontyho vo Francúzsku i za jeho hranicami svedčí aj inštitucionalizácia merleau-pontyovských výskumov. V r. 1995 bola vo Francúzsku založená Association Merleau-Ponty (Združenie Merleau-Pontyho), v USA pôsobí The Merleau-Ponty Circle a The Japanese Merleau-Ponty Society dokonca vydáva aj časopis *Les Etudes merleau-pontiennes* (Tokio).

Čo sa týka recepcie Merleau-Pontyho u nás, bola veľmi vážavá a za bývalého Česko-Slovenska bola výlučne záležitosťou českej strany. Ako prvý ho v Čechách vlastne uviedol Sartre [23], ktorého zasa ako prvý pravdepodobne predstavil V. Černý [24] - a to bez Merleau-Pontyho, ak ponecháme bokom zrejme jediný prípad uvedenia jeho mena, aj to v zátvorke ([24], 65), v súvislosti s jeho názorom, podľa ktorého marxizmus ako filozofia človeka sa mal obohatiť existencializmom. Po tomto preklade nasleduje preklad *Úvodu Fenomenológie vnímania* L. Nového [25]. Čakalo sa, že po tomto *Úvode* vyjde preklad celej práce. Preklad však nevyšiel a namiesto neho bol uverejnený výber z diela Merleau-Pontyho [26] v preklade O. Kubu.

Na Slovensku bola vtedy jedinečná príležitosť predstaviť Merleau-Pontyho v rámci *Antológie z diel filozofov*. Ani táto príležitosť sa nevyužila, čo sa nemalo stať, keďže J.-P. Sartre má v nej svoje miesto. Po r. 1989 skrsla myšlienka vydať celú *Fenomenológiu vnímania* v bývalom vydavateľstve Pravda, ale vzhľadom na vtedajšiu situáciu vo vydavateľstvách spoločenskovednej literatúry sa nedotiahla do konca. Zostáva nám teda

iba dúfať, že v pripravovanom druhom vydaní *Antológie* už bude Merleau-Pontymu vyhradené patričné miesto.

Tak či onak, rok 1989 je prelomový nielen na poli merleau-pontyovských výskumov, ale aj výskumov ďalších francúzskych autorov (Sartre, G. Marcel, Nédoncelle, Althusser, Lacan, Levinas, Jankélévitch, Ricoeur, M. Guérin, Derrida, Lyotard, Foucault, Desanti). Znova sa začína hovoriť⁵ i písať o Merleau-Pontym.

Postupne sa Merleau-Ponty dostane na stránky časopisov [29], kníh ([30]; [31]), učebníc ([32]; [33]) a ďalších príručiek. Aj keď tieto skúmania už "kopírujú" smery v zahraničí, vcelku zostávajú zatiaľ v tej všeobecnejšej polohe.

LITERATÚRA

- [1] LE DIRAISON, S., ZERNIK, E.: *Le corps des philosophes*. Paris, PUF 1993.
- [2] FRESSIN, A.: *La Perception chez Bergson et chez Merleau-Ponty*. Paris, SEES 1967.
- [3] THÉVENAZ, P.: *De Husserl à Merleau-Ponty*. Neuchâtel 1966.
- [4] STRASSER, S.: *Phénoménologie et Sciences de l'Homme*. Louvain 1967.
- [5] WALDENFELS, B.: *Le paradoxe de l'expression chez Merleau-Ponty*. In: *Merleau-Ponty* (vyd. R. Barbaras). Paris, PUF 1998, s. 331-348.
- [6] HAAR, M.: *Proximité et distance vis-à-vis de Heidegger chez le dernier Merleau-Ponty*. In: *Merleau-Ponty* (vyd. R. Barbaras). Paris, PUF 1998, s. 123-145.
- [7] GERAETS, T. F.: *Vers une nouvelle philosophie transcendente. La genèse de la philosophie de Maurice Merleau-Ponty jusqu'à la "Phénoménologie de la perception"*. Haag, M. Nijhoff 1971 (*Phaenomenologica* 39).
- [8] BARBARAS, R.: *La perception. Essai sur le sensible*. Paris, Hatier 1994.
- [9] BARBARAS, R.: *Vie et intentionnalité*. Conférence prononcée à Bratislava le 28 mars 1995 (nepubl.).
- [10] CASSOU-NOGUES, P.: *Le problème des mathématiques dans la philosophie de Merleau-Ponty*. In: *Merleau-Ponty* (vyd. R. Barbaras). Paris, PUF, 1998, s. 369-404.
- [11] HAMRICK, W. S.: *An Existential Phenomenology of Law: Maurice Merleau-Ponty*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 1987.
- [12] BONAN, R.: *Premières leçons sur l'esthétique de Merleau-Ponty*. Paris, PUF 1997.
- [13] ROBINET, A.: *Merleau-Ponty, sa vie, son oeuvre avec un exposé de sa philosophie*. Paris, PUF 1963.
- [14] HEIDSIECK, F.: *L'Ontologie de Merleau-Ponty*. Paris, PUF 1971.
- [15] TILLIETTE, X.: *Merleau-Ponty*. Paris, Seghers 1970.
- [16] DECOMBES, V.: *Le même et l'autre*. Paris, Minuit 1979 (čes. prekl. Praha OIKÚMENÉ 1995).
- [17] PEILLON, V.: *La tradition de l'esprit, itinéraire de M. Merleau-Ponty*. Paris, Grasset 1994.
- [18] SICHERE, B.: *Merleau-Ponty ou le corps de la philosophie*. Paris, Grasset 1982.
- [19] TRÉGUIER, J.- M.: *Le corps selon la chair, phénoménologie et ontologie chez Merleau-Ponty*. Paris, Kimé 1996.

⁵ Celé jedno zasadnutie vtedajšej Slovenskej filozofickej spoločnosti, predchodkyne dnešného SFZ, bolo (14. marca 1989) venované Merleau-Pontymu. Rozšírený text prednášky vyjde o rok neskôr [27]. V r. 1996 sa Merleau-Ponty celkom prirodzene dostane do programu filozofickej konferencie konanej pri príležitosti 400-tého výročia narodenia R. Descarta v r. 1996 v Prešove [28].

- [20] BARBARAS, R.: De l'Etre du phénomène. Sur l'ontologie de Merleau-Ponty. Grenoble, G. Millon 1991.
- [21] WELSCH, W.: Naše postmoderní moderna. Praha, Zvon 1994.
- [22] LEVIN, D. M.: Liberating experience. From the vice of structuralism. The methods of Merleau-Ponty and Nagarjuna. In: Philosophy Today, Spring 1997, s. 96-111.
- [23] SARTRE, J.-P.: Merleau-Ponty živý. In: Filosofický časopis 13, 1965.
- [24] ČERNÝ, V.: První a druhý sešit o existencialismu, Praha, Mladá fronta 1992.
- [25] Předmluva k Fenomenologii vnímání. In: Filosofický časopis 14, 1966/5, s. 590-602.
- [26] MERLEAU-PONTY, M.: Oko a duch a jiné eseje. Praha, Obelisk 1971.
- [27] SIVÁK, J.: Pojem zmyslu u Merleau-Pontyho. In: Filosofický časopis 38, 1990/6, s. 772-787.
- [28] SIVÁK, J.: Karteziánske cogito vo svetle Fenomenológie vnímania. In: AFPh UŠ 76. Filozofický zborník 4, 1996, s. 70-77.
- [29] Filozof ambiguity Maurice Merleau-Ponty (prel. J. SIVÁK). In: Literárny týždenník 3, 1990/7, s. 8.
- [30] CIBULKA, J.: Smysl a fakticita (Polarita a prolínání transcendentální a hermeneutické filosofie). Bratislava, Veda 1996.
- [31] SIVÁK, J.: Husserl a Merleau-Ponty. Porovnanie dvoch fenomenologických techník. Bratislava, Veda 1996.
- [32] LEŠKO, V. - MIHINA, F.: Dejiny filozofie. Bratislava, Iris 1993.
- [33] SIVÁK, J.: Dejiny filozofie 20. storočia. Niekoľko postáv súčasnej kontinentálnej filozofie. Bratislava, Aloisianum 1997 (učebnica VŠ).
- [34] MERLEAU-PONTY, M.: Structure du comportement. Paris, PUF 1967.
- [35] MERLEAU-PONTY, M.: Phénoménologie de la perception. Paris, Gallimard 1963.
- [36] MERLEAU-PONTY, M.: Humanisme et Terreur. Paris, Gallimard 1947.
- [37] MERLEAU-PONTY, M.: Eloge de la philosophie. Paris, Gallimard 1953 (poche "Idées").
- [38] MERLEAU-PONTY, M.: Les Aventures de la dialectique. Paris, Gallimard 1955. Signes. Paris, Gallimard 1960.
- [39] MERLEAU-PONTY, M.: Le Visible et l'Invisible. Paris, Gallimard 1964. Notes de cours sur l'Origine de la géométrie de Husserl. Suivi de Recherches sur la phénoménologie de Merleau-Ponty (vyd. R. Barbaras). Paris, PUF 1998.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5112/98.

Mgr. Jozef Sivák, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR